

Andra Vatikankonciliet som historisk rörelse

Föreläsning för Knivsta församling
20 oktober 2011

Inledning

”*Gaudet Mater Ecclesiae*”, ”Moder Kyrkan må glädja sig”, lyder de första orden i Johannes XXIII:s öppningstal till Andra Vatikankonciliet 11 oktober 1962. Johannes XXIII hade flera gånger under de två åren av förberedelser påpekat att konciliet inte skulle fördöma något eller någon, utan visa barmhärtighet och anta en pastoral karaktär. Det skulle präglas av *aggiornamento*, en uppdatering, och ekumenisk öppenhet. *Aggiornamento* och ekumenik var Johannes XXIII:s egna två ledmotiv för konciliet.

Med denna inledning till 1900-talets största kyrkliga händelse blir det omöjligt att fastna i en stelbent tolkning av den kristna traditionen, omöjligt att inte föra en dialog med allt mänskligt omkring kyrkan, omöjligt att sluta sig inom några som helst murar. Indirekt betonas både en pastoral omsorg om hela mänskligheten och trons universalitet, att den är giltig överallt trots alla de kulturella skillnader som finns i trons uttryckssätt.

Under 2012 går vi in i ett femårigt femtioårsjubileum av Andra Vatikankonciliet och det finns all anledning att både återvända till dess historiska skeende och att ge konciliet en mening för vår egen tid. En sak är de intentioner som fanns för konciliet och som långt ifrån begränsades av Johannes XXIII:s egna. *Aggiornamento* och ekumenisk öppenhet angav såväl ett förhållningssätt som ett innehåll, men båda företeelserna banade också väg för en mångfald av nya frågor hos konciliesfäderna. Slutdokumenten gav i sin tur upphov till fördjupade teologiska studier som ledde till fortsatt utveckling och ytterligare förändringar. Hur konciliet ska vara meningsskapande idag blir en fråga om tolkning och kan inte begränsas till konciliet som en, en gång för alla, avslutad händelse. Ett pågående meningsskapande kommer inte alltid att stämma överens med de utsagor som en gång gjordes. Andra Vatikankonciliet var inget som skedde från oktober 1962 till december 1965, utan är en ”event” i betydelsen att det har både en förhistoria, samtidshistoria och framtidshistoria. Framtidshistorien är då delvis vår egen nutid delvis det som även ligger framför oss. Pater Herman Seiler skrev i introduktionen till den svenska översättningen av *Lumen Gentium*, den dogmatiska konstitutionen om Kyrkan: ”Snarare sökte det (konciliet) i sina dokument infånga och artikulera en historisk rörelse”.

Det är självklart omöjligt att på en timme försöka sammanfatta både intentioner och tolkningsvarianter, och att relatera konciliet till hela det teologiska, sociala

och kyrkliga sammanhang det är insatt i. Jag kommer här att begränsa mig till konciliet skeende och intentioner, det vill säga dess egen samtidshistoria, dess ethos och därmed dess betydelse för den fortsatta utvecklingen samt några ord om själva konciliedokumentet. Min avsikt är att inge känslan av Andra Vatikankonciliet som en historisk rörelse, trots den begränsade tiden.

Konciliet skeende, intentioner och samtidshistoria

”Kristus är folket ljus. Detta heliga koncilium, som församlats i den heliga Anden, hyser därför en ivrig önskan att låta alla människor upplysas av hans härlighet som avspeglar sig i kyrkans ansikte. Därför vill det förkunna evangeliet för hela skapelsen (jfr Mark 16:15). I Kristus är kyrkan ett slags sakrament, ett tecken och ett redskap för den innerligaste föreningen med Gud och för hela mänsklighetens enhet.”¹ Så lyder inledningen till Andra Vatikankonciliet dogmatiska konstitution om kyrkan, *Lumen Gentium*.

Det är en anspråksfull utsaga om kyrkans självförståelse, att kyrkans ansikte avspeglar Kristi härlighet och att kyrkan är ett tecken på och ett redskap för föreningen med Gud och för mänsklighetens enhet. Det sägs inte att konciliet hoppas att kyrkans ansikte avspeglar Kristi härlighet utan man konstaterar att kyrkan faktiskt gör det här och nu.

Många frågor kan ställas efter de här raderna. Vems självförståelse det är fråga om och vilka som definierar densamma? Vilka omfattas av kyrkan i den allmänna betydelse som här åsyftas? Eftersom kyrkan sägs vara ett tecken och redskap för hela mänsklighetens enhet finns det anledning att utreda vad denna mänsklighetens enhet betyder. Konciliet faktiska skeende, dess uttalade och outtalade intentioner och omvärldsanalys ska hjälpa oss att fördjupa dessa frågor.

När Johannes XXIII tillkännagav konciliet i ett tal 25 januari 1959 i basilikan Helige Paulus Utanför Murarna och formulerade de två målsättningarna, *aggiornamento* och *ekumenik*, så är både valet av tidpunkt och tema helt avgörande för att förstå påvens avsikt med konciliet. Han ville rikta konciliet utåt mot samhället och räkna ut handen till människor som hörde till andra kyrkor och samfund. Han var medveten om att tilltalar man den andre så måste man vara beredd på självkritik, det vill säga vara öppen för omvändelse. Valet av datum pekar på det sistnämnda, vi firar ju Pauli omvändelse den 25 januari. Samtidigt markerar dagen den årliga avslutningen av böneveckan för kristen enhet och därmed på öppenheten inför andra sätt att förklara kristen tro på.

¹ Andra Vatikankonciliet dogmatiska konstitution om kyrkan, *Lumen Gentium*, § 1, Katolska Bokförlaget, Uppsala, 1988, 3e upplagan

Självkritik och omvändelse kan bara ske om man lyssnar på hur andra uppfattar en själv. För att den andre ska känna sig fri måste jag bemöta den andre med öppenhet och släppa in den andre på mitt eget område. Man måste öppna fönstret och släppa in frisk luft som Johannes XXIII själv lär ska ha förklarat begreppet *aggiornamento* på för några journalister.

Den utsträckta handen till andra kristna kyrkor och samfund var något revolutionerande. Dittills hade påvarna avållit sig från ekumeniska möten, vilket Pius XI insisterat på i encyklikan *Mortalium animos* 1928 och Pius XII bekräftat, om än i nedtonade ordalag, i *Humani generis* 1950. Nu ombads inte längre de andra kristna att ”återvända” utan att delta i koncilieprocessen. De ekumeniska observatörerna blev helt enkelt en reglerande och självkritisk faktor under konciliet. För att stärka det ekumeniska förarbetet instiftade Johannes XXIII Sekretariatet för Kristen Enhet redan i juni 1960 under ledning av den jovialiske kardinalen Augustin Bea.

Men det var också ett öppet fönster mot hela världen. Johannes XXIII visste precis vad han hade satt igång även om han långt ifrån kunde överblicka innehållet, processen och resultatet av konciliet. *Aggiornamento* signalerade inte bara en språklig omformulering av kyrkans lära och ordning. Begreppet antydde en explosiv teologisk fråga, nämligen det som går under benämningen ”dogmutveckling”. Påven avsåg inte själv att gå så långt, men en hel rad teologer tolkade termen på det viset, inte minst för att frågan om dogmutveckling varit orsaken till de kontroverser som fanns mellan kyrkans ledning och åtskilliga teologer just före konciliets tillkännagivande. Problematiken var dock mer djupgående än så och gick tillbaka till tre magiska årtal i kyrkans moderna historia, 1864, 1869 och 1907.

1864 hade Pius IX i det så kallade *Syllabus Errorum* fördömt en rad moderna samhällsfenomen som demokrati, rationellt tänkande och samvetsfrihet. I samband med att ofelbarhetsdogmen formulerades under Första Vatikanconciliet 1869 – 70 fick kyrkan möjlighet att kontrollera människors samveten och därigenom deras politiska handlande genom både läroskrifter och ett närmast polisiärt funktionssätt. För övrigt förlorade kyrkan det formella politiska inflytandet när monarkierna föll i Europa liksom man förlorade kontrollen över den historiska och filosofiska forskningen. Den avgörande krisen bröt ut 1907 då Sanctum Officium, numera Troskongregationen, publicerade dekretet *Lamentabili* där man fördömde det som man ansåg stod emot kyrkans lära, det som framförts av de så kallade modernisterna. I Pius X:s encyklika *Pascendi dominici gregis* från samma år påpekades att de som framförde tidens villfarelser inte fanns bland Kyrkans yttre fiender utan i hennes egen mitt. 1864 hade kyrkan angripit de yttre hoten mot hennes hegemoni, 1907 angreps kyrkans egna teologer.

När Johannes XXIII anger aggiornamento som det övergripande temat för konciliet så drar han samtidigt ett streck över skrifterna från 1864 och 1907. Hans personliga hållning förblir däremot något tvetydig, möjligen av taktiska skäl. I sitt inledningstal till konciliet uttrycker han sig återhållsamt samtidigt som han gör klart att han bryter med tidigare konciliers fördömande hållning. Nu ska konciliet agera pastoralt, det vill säga gå den andre till mötes, såväl inom som utanför kyrkan.

Den katolska kyrkan präglades av inbördes högst motstridande faktorer under första hälften av 1900-talet. Den institutionella delen av kyrkan, den högsta hierarkin, kurian, hade stagnerat och var misstänksam mot alla typer av förändringar. Här fanns också en läromässig fastlåsthet som hade kritiserats av framstående teologer som i sin tur misstänkliggjorts och tystats ner. Dessa teologer blev nästan samt och synnerligen experterna under själva konciliet. Varje biskop fick ta med sig en teolog till konciliet, en så kallad *peritus*, och här återfinns vi Europas främsta teologer, ofta för det här sammanhanget relativt unga personer. De här teologerna var samtidigt barn av en förnyelserörelse som redan varit på gång i det fördolda under ett par årtionden på olika håll. Det gällde främst en liturgisk förnyelse och ett vetenskapligt bibelstudium och historieforskning samt en återupptäckt av kyrkofäderna och ett idogt översättningsarbete av dessa till moderna språk. De var både folkbildare och forskare och hade inte sällan också ett socialt och politiskt engagemang. Fransmännen Henri de Lubac, jesuit, och Yves Congar, dominikan, är typiska i det här avseendet. Henri de Lubac var aktivt med i motståndsrörelsen under andra världskriget och Yves Congar satt en tid fängslad i Tyskland. Båda utnyttjade situationen för sitt teologiska tänkande. De översatte och publicerade kyrkofäderna, de skrev banbrytande teologiska verk, var börens människor och diskuterade samtidsfrågor med vanliga människor på församlingsnivå. Båda kom givetvis att bli *periti* på konciliet.

Mot vilken politisk bakgrund firades konciliet? Början av sextioalet ser kolonialtidens slut med flera nya självständiga stater främst i Afrika. På konciliet var det första gången som Latinamerika, Afrika och Asien spelade en aktiv roll. Katolska kyrkan framträdde för första gången synbart och påtagligt som en världskyrka. Samtidigt var det en period full av konflikter och krig, Koreakriget 1950 - 1953, Vietnamkriget, striderna i Kongo, Berlinblockaden med murens tillkomst 1961 och Kubakrisen 1962. Det är ingen slump att Johannes XXIII utkommer med två socialencyklikor direkt före konciliet och under konciliet, *Mater et Magistra* 1961 och *Pacem in Terris* 1963. Påven såg hela världen som sin familj och ansåg sig ha ett ansvar för denna.

Kyrkan som fram till femtiotalet hade präglats av europeisk kultur och politik blir i och med konciliet universell i konkret bemärkelse. Påven blir talesman för hela mänskligheten, inte bara katoliker och kristna, utan för alla, främst de som över huvud taget saknar röst. Världen stod på randen av ett kärnvapenkrig under hösten 1962, och det är just i den politiska situationen som kyrkan talar om sig själv i verkligt universella termer, inte bara teologiskt utan politiskt och rent mänskligt. Universalitetstanken förstärktes under hela konciliet vilket påven Paulus VI utvecklade vidare, inte minst i relationen till FN. Strax före öppnandet av den sista sessionen hösten 1965 besökte han och talade inför FN:s generalförsamling. Men också inomkyrkligt fick internationaliteten stor betydelse genom att biskoparna från Asien, Afrika och Latinamerika för första gången fick en aktiv roll i den teologiska debatten. Europas teologiska hegemoni bröts av den blandning av nationaliteter och språk som biskoparna representerade på konciliet. Orden ”mänsklighetens enhet och gemenskap” återkommer i olika former i samtliga dokument, nästan som ett ödesmättat mantra och måste ses mot den internationellt politiskt instabila situationen.

Johannes XXIII bemöttes nu inte av något jubel när han offentliggjorde konciliet 1959. Hela hans person signalerade en ödmjuk hållning och öppenhet och det gick stick i stäv med den triumfalism som till stor del karaktäriserat den katolska kyrkan under första hälften av 1900-talet. Reaktionen på Johannes XXIII:s beslut i kurian, det vill säga kyrkans ledarskap av kardinaler, blev en tyst avvaktan. De flesta kardinalerna förväntade sig ingenting av konciliet, snarare gav de uttryck åt en rädsla för att deras makt höll på att inskränkas. Kardinal Ottavianis motto, *Semper idem*, ”Alltid densamma”, tycktes vara det som präglade hela förarbetet.

Det pågick en maktkamp in i det sista om hur konciliet skulle utformas. När förberedelsesdokumenten skulle presenteras en sista gång före konciliet lär Johannes XXIII ha tagit fram en linjal och mätt texten med denna och sagt: ”Sju centimeter fördömelser och en centimeter lovprisning: är det så vi ska tala till dagens värld?” När centralkommissionen samlades för sista gången före konciliet sade kardinal Montini, den blivande påve Paulus VI, att det var med barmhärtighet, kärlek och kristet vittnesbörd och inte med fördömelser och förbannelser som Kyrkan skulle möta världen.

Vid pingsttiden 1959 tillsattes en förberedande förberedelsekommission som skulle konsultera alla biskoparna om konciliet, sammanställa de olika ämnesområden som skulle behandlas och ge förslag på hur förberedelsekommissionerna för de olika sakfrågorna skulle tillsättas. Långt före datorns tid skulle alltså svar från 2500 biskopar, generaler och abbotar för de stora manliga ordnarna och de katolska teologiska fakulteterna analyseras och sammanställas under en tidsrymd av knappt två år. Biskoparnas svar kan indelas

i tre grupper. De som inte ville förändra något utan istället ville formulera fördömanden och mariologiska uttalanden för att stå emot en gryende ekumenik, den andra gruppen som ville ha vissa förändringar och som framför allt betonade kollegialiteten och behovet av en liturgisk förnyelse samt lekfolkets roll och den tredje gruppen bestående mest av romerska biskopar som bemötte hela företaget med likgiltighet.

Det här materialet tog sig de så kallade förberedelsekommissionerna an, vilka skapades av Johannes XXIII i juni 1960. Koordinationsarbetet sköttes av en Central Förberedelsekommission för vilken påven själv var ordförande. Man var nu inne i konciliets andra fas av de fyra som påven förklarat konciliet bestå av: den för-förberedande, den förberedande som skulle göra diskussionsutkast, konciliemötet och sist tillkännagivandet av konciliets akter. Trots att påven utnämnt ordförande och sekreterare för de olika kommissionerna ur kurian och ur de så kallade romerska kongregationerna, departementen, så betonade han att kurian och konciliet skulle hållas isär. Det skulle dock inte visa sig vara så lätt då kurian knappast frivilligt ville lämna ifrån sig någon makt.

Det område som var bäst förberett för en förändring var liturgin, framför allt att tillåta att mässan skulle firas på folkspråken. Det var egentligen förutsättningen för alla andra förändringar för det gav lekfolket ett aktivt deltagande i att uttrycka och fira tron och därmed också att kunna säga något om denna tro och om sin roll i kyrkan. Det var också ett krav från biskoparna från länder utanför Europa för att verkligen göra kyrkan helt universell. Därför var också konstitutionen om liturgin, *Sacrosanctum Concilium*, den första som röstades igenom under konciliets andra session, den 4 december 1963. Antagligen är just liturgireformen den som berört vanliga katoliker mest och som helt myndigförklarade lekfolket.

Hur förlöpte då konciliet? Fyra moderatörer ledde förhandlingarna, varav en var kardinal Suenens från Belgien. Arbetet skedde i fyra sessioner under tre månader varje höst åren 1962 – 1965. Man kan nog säga att det verkliga konciliet började när de samlade biskoparna den 13 oktober 1962 skulle välja medlemmar till var och en av de tio kommissionerna. Då bad kardinal Achille Liénart, biskop av Lille, om ordet och ändrade förloppet för hela konciliet. Han bad att detta viktiga val skulle uppskjutas några dagar så att biskoparna från de olika länderna skulle få tid att lära känna varandra. Han föreslog att de olika biskopskonferenserna skulle välja sina bästa representanter till att sitta i kommissionerna. Liénart möttes av applåder och fick omedelbart stöd av kardinal Joseph Frings, ärkebiskopen av Köln. I och med detta ingrepp, bröts kuriens kontroll av konciliet och en kollegialitet tog konkret form, långt innan den formulerades i *Lumen Gentium*.

Johannes XXIII dog efter slutet av konciliets första session, sörjd av en hel värld. Paulus VI gav konciliet en tydlig inriktning på dialog i alla dess former. Det blev nyckelordet framför andra, det var i och genom dialogen som Gud uppenbarades för människan. Det framkom i hans första encyklika, *Ecclesiam Suam*, från 1964, där han talar om dialogen som något i sig frälsande.

Andra Vatikankonciliets effekter är givetvis inte bara kyrkligt interna och stannar inte bara inom kristenheten eller i mötet med andra trosutövare. Konciliets samhällssyn har också utvecklats och givit nytt liv åt den katolska socialläran. Heliga Stolen deltar aktivt i en rad politiska frågor som fredsmedling, nedrustning, rättvis handel och många fler. Andra Vatikankonciliets pastoralkonstitution, *Gaudium et Spes*, Kyrkan i världen av idag, är fortfarande en profetisk utmaning i detta avseende.

Konciliets ethos

När man tolkar konciliets betydelse och mening idag talar man ofta om dess *ethos* eller anda. När vi betraktar konciliet som en historisk rörelse så får det konsekvenser för hur vi agerar som kyrka här och nu. Har kyrkan som helhet antagit konciliets ethos i sitt dagliga liv? Konciliets själva arbetssätt liksom dokumenten visar på en radikal attitydförändring. Har vi vårdat konciliets förhållningssätt och har det haft möjlighet att utvecklas och fördjupas? Många befärrar att konciliets ethos eller anda håller på att försvinna. Är vi fortfarande öppna för dialog och ömsesidigt samarbete inom såväl som utom kyrkan? Brinner vi för en enad kristenhet i mångfald som var Johannes XXIII:s främsta målsättning med konciliet? Vad menar vi egentligen med konciliets *ethos*?

Andra Vatikankonciliet gav kyrkan i sin helhet redskap till genomgripande förändringar, till en ständigt pågående reform, inte bara en avslutad uppdatering. Utmaningen är om vi använder redskapen eller om vi bara drömmer om en kyrka som den en gång var. Lever konciliets historiska rörelse fortfarande? Fördjupar kyrkan sin pastorala roll? Utövas kollegialiteten på så vis att lokalkyrkorna respekteras i sina olika kulturella egenarter men ändå verkar i *communio*, gemenskap, med världskyrkan?

På det stora hela kan vi konstatera att konciliets ethos har genomsyrat kyrkan som helhet samtidigt som vi också ser en rad utmaningar och en viss stagnation. Även om inte kreativiteten är lika blomstrande som på 70-talet så ser vi en påtagligt förändrad kyrka idag i förhållande till hur den såg ut före konciliet.

Den nya tonaliteten kan som vi redan sagt avläsas i det först genomröstade och publicerade dokumentet, *Sacrosanctum Concilium*, Konstitutionen om den

heliga liturgin. ”Det heliga konciliet uppställde som sitt mål att alltmer fördjupa det kristna livet hos de troende, att till vår tids krav bättre anpassa de ordningar som är underkastade förändringar, att främja allt som kan leda till enhet mellan alla dem som tror på Kristus och att stärka allt som kan bidra till att kalla alla till kyrkans famn. Det är därför som konciliet anser det vara sin uppgift att även på ett särskilt sätt sörja för att liturgin förnyas och främjas.”² I våra öron låter det här inte så omvälvande. Men både den litterära stilen och ordvalet liksom givetvis innehållet är helt revolutionerande i förhållande till vad som varit kyrkans officiella lära före konciliet. Vi kan påpeka konciliets pastorala målsättning att ”fördjupa det kristna livet hos de troende”, tidigare hade man nästan undantagslöst riktat sig till präster och biskopar och deras åligganden, att man vill ”anpassa” kyrkans ordningar efter ”vår tids krav” och erkänna att de är ”underkastade förändringar” visar att man tar det moderna samhället på allvar och är beredd att genomföra förändringar. I samma paragraf lyfter man också fram strävan efter enhet med alla kristna, vilket aldrig skulle ha nämnts före Andra Vatikankonciliet. Konciliets båda målsättningar *aggiornamento* och främjandet av kristen enhet, hade alltså fått ett konkret nedslag i den allra första paragrafen som konciliefäderna röstade igenom.

Konsultationsprocessen före konciliet var redan den unik, även om de förberedelsedokument som togs fram senare förkastades av konciliefäderna. Bara själva storleken på konciliet är anmärkningsvärd. Allt som allt lär omkring 2860 personer ha deltagit inklusive kardinaler, biskopar, experter, observatörer och *auditores* vilket gör det till ett av världshistoriens största möten. Till detta ska läggas alla teologer som var närvarande för externa seminarier och undervisning samt tusentals journalister. Det var en världshändelse som alla hade ögonen på under fyra år! Massmedias rapportering ledde också till en snabb och världsvid kunskap om besluten och påskyndade deras genomförande lokalt.

Det finns anledning att understryka att Andra Vatikankonciliets beslut till stor del förändrade livet för lekfolket. Tilltalet var genomgående till alla män och kvinnor och relationen var med det omkringliggande samhället. Kyrkan var inte längre en isolerad och perfekt ö i ett modernitetens stormiga hav. *Aggiornamento* innebar att mycket av det som av lekfolket uppfattats som evigt normativt i tron plötsligt förlorade sin relevans, ändrades och ställde nya krav på troslivet, inbjöd till ett helt nytt sätt att tänka. Konsekvenserna av detta är något som fortfarande skapar spänningar i kyrkan eftersom långtifrån alla fått den nödvändiga fortbildning som förändringarna har krävt.

² § 1

I själva begreppet *aggiornamento* låg också konciliets fortsättning även efter dess officiella avslutning. Konciliets dynamik hade visat på kyrkans kapacitet till förändring och att en uppdatering inte är gjord en gång för alla. Konciliets dokument markerade således inte slutpunkten utan startpunkten för en pågående reform i kyrkan. Med det nya historiska synsättet på tillvaron skulle en uppdatering alltid behöva vara igång för att ligga i fas med tiden. Kardinal Suenens har sagt om konciledokumentet att de ”är som blomsterknoppar som väntar på solen”³. Dokumentet har givit oss grunden och redskapen för att söka vidare och fortsätta reformen.

Idag kanske vi har svårt att inse vilken revolution det här innebar för vanliga människors trosoliv. Den nya liturgin gjorde lekfolket till myndiga aktörer och det ledde osvikligt till nya lokala reformer och uttryckssätt, sanktionerade eller ej, och framför allt till en ny typ av relation mellan klerus och lekfolk. Liturgin var något man firade tillsammans och inte längre prästen för folket eller i folkets ställe. Det var också i liturgin som en kulturell mångfald inom kyrkan först kom till uttryck. Att själva trosinnehållet skulle förändras utifrån den liturgiska reformen ur alla dess aspekter framstår också som självklart, som vi ber så tror vi, *lex orandi lex credendi*. Även om inte konciliet självt alltid såg sambandet mellan liturgidokumentet och de senare frågorna och dokumenten, så kan vi avläsa detta i efterhand. Vi kan tala om det som konciliets genomgående anda och som givetvis inte formulerades i klartext under arbetets gång.

Lekfolkets myndigförklarande genom liturgireformen hänger intimt samman med hur man formulerade kyrkans natur och vad och vem kyrkan faktiskt är. Begreppet ”Guds folk på väg” som en definition av kyrkan liksom betonandet av ”det allmänna prästadömet” och *sensus fidelium*, de troendes samförstånd, i den dogmatiska konstitutionen om kyrkan, *Lumen Gentium*, förmedlar ett självförtroende och en auktoritet till de troende i allmänhet. Den bärande teologin vilar på treenigheten som gemenskap, inspirerad av de östliga kyrkofäderna och ger uttryck åt en enhet i mångfald och visar på att den gudomliga uppenbarelsen måste uttryckas på ett pluralistiskt sätt. Kyrkans kallelse är att vara en trinitarisk gemenskap, ledd av Helig Ande, och när detta gestaltas på ett trovärdigt sätt blir gemenskapen i sig mission för världen. Konciliet hade satt en snöboll i rullning och istället för en pyramidal bild av kyrkan utvecklades en cirkelformad gemenskapsmodell nästan av sig självt.

Konciliet lättade också på kravet på thomistisk skolning i seminarierna vilket öppnade för nya filosofiska riktningar som ett stöd för teologin. Konciliet blev startpunkten för ett nytt sätt att göra teologi. Här ska nämnas att konciliets tankar om kyrkans relation till andra religioner blev avgörande för att filosofier som

³ *Revelation and the Church*, p. X

byggde på andra religiösa traditioner än den kristna, exempelvis indisk filosofi, också visade sig ha något att tillföra den kristna läran och teologin. Konciliet deklarerade om de icke-kristna religionerna, *Nostra Aetate*, fastslår redan in inledningsparagrafen att alla människor utgör en enda gemenskap, har samma ursprung och samma slutmål, Gud, ”vars försyn, nådebevis och frälsningsbeslut omfattar alla”. I § 2 öppnar man för samtal och samarbete med företrädare för andra religioner: ”Kyrkan uppmanar därför sina barn att med klokhet och kärlek samtala och samarbeta med anhängare till andra religioner och därvid vittna om kristen tro och kristet liv, och så erkänna, bevara och främja de andliga och sedliga skatter, liksom de sociala och kulturella värden, som finns hos dessa religioner”.

Teologer som jesuiten Aloysius Pieris på Sri Lanka och Raimon Panikkar är båda förknippade med en nyskapande kristen teologi som de inspirerats till utifrån indisk respektive buddhistisk filosofi. Religionsteologin, det vill säga, hur den kristna teologin och självsynen påverkas av relationen till andra religioner, är kanske den disciplin som utvecklats allra mest efter konciliet. Kombinerad med missionsteologi och befrielsesteologi pekar dessa teologier hän mot en kristen tro som börjar frigöra sig från det traditionella europeiska tankemönstret. Detta är också en viktig komponent i konciliet *ethos*.

Aggiornamento handlade också om en ny bibelsyn och en för katoliker revolutionerande uppmaning att själva och i grupp läsa bibeln. Troslivet hade ofta begränsats till att delta i mässan och i olika devotioner samt att motta sakramenten. Att genom bibelläsning låta Guds Ord spegla ens eget liv och ta emot bibeltexten som ett personligt tilltal var något helt nytt. Konciliet uppmanade alla att studera bibeln, också tillsammans med protestanterna, vilket i sin tur ledde till ett förstärkt självförtroende i trosfrågor.

Andra Vatikankonciliet förändrade radikalt den lagstiftande och juridiska modell för kyrkan som tidigare hade varit förhärskande. Språket i konciliernas eller hierarkins domslut hade varit uttryck för makt, man fördömde och uteslöt. Uppgiften hade varit att övervaka, hota eller straffa. Andra Vatikankonciliet utfärdade inga lagparagrafer eller ordinationer och gjorde inga fördömanden över huvudtaget. Konciliet bröt också med den skolastiska, dialektiska stilen som gick ut på att vederlägga motståndarnas argument och därigenom bevisa sanningshalten i den egna argumentationen. Det var en teologisk stilart som förvisso kunde tala till intellektet men som inte nödvändigtvis skapade mening och sammanhang för en personlig tro. Språket i Andra Vatikankonciliet dokument talar många gånger mer till hjärtat än bara till intellektet. Man använde sig av en stil som försökte övertyga och inbjuda till eftertanke och dialog.

Man kan ändå inte säga att Andra Vatikankonciliet språkbruk skulle vara ett brott mot historien. Som överallt annars återgår man här till källorna, till bibeln och kyrkofäderna. Man slås av antalet bibelcitater och hänvisningar till kyrkofäderna i dokumenten. De teologer, som i viss mån förberedde konciliet, och som jag redan omnämnt, hade gjort teologi precis på det sätt som dokumenten ger uttryck för. När man överger den abstrakta metafysiken och skolastikens konceptuella ramverk förändrar detta teologins och lärans innehåll, men också hela värdesystemet. Det abstrakta och konceptuella talade till ett rationellt intellekt som inte brydde sig om att anknyta lärosatserna till människornas vanliga liv, deras ångest och bekymmer, deras hopp och glädje och deras frågor om livets mening. Andra Vatikankonciliet språk är relationellt, det inbjuder till dialog med de troende och med alla människor av god vilja, det är mystiskt och talar till hjärtat och väcker vår tro, får oss att tänka och växa som vuxna människor. Språket inbjuder till samarbete och dialog med andra istället för att motbevisa och avgränsa.

Man kan utan vidare tala om konciliet som en ”språkhändelse” av stora mått. Språket medförde en förändring av värderingar och prioriteringar, det vill säga ledde till omvändelse. Och språket ledde till en dogmutveckling alldeles av sig självt. Språket blev också avgörande för all den teologi som växte fram ur konciliet. Språket visade tydligare än något annat att konciliet dokument inte var slutpunkten utan början på en reform som aldrig kommer att avslutas.

Konciliedokumenterna

Konciliet röstade igenom 16 dokument. Fyra av dessa bär namnet konstitutioner vilket innebär att de har dogmatisk karaktär, det vill säga att de talar om den kristna läran. Dessa är *Lumen Gentium*, konstitutionen om kyrkan, *Sacrosanctum Concilium*, konstitutionen om liturgin, *Dei Verbum*, konstitutionen om uppenbarelse samt *Gaudium et Spes*, konstitutionen om kyrkan i världen av idag. De övriga dokumenten, nio dekret och tre deklARATIONER, måste läsas mot bakgrund av konstitutionerna som ger nödvändiga tolkningsnycklar.

Dokumenterna rangordnades av konciliet självt, men mottagandet har ofta visat på en helt annan betydelse för dokumenterna än det konciliefäderna först avsåg. Den högsta rangen har de redan nämnda fyra konstitutionerna. Biskopssynoden 1985 fastslog också att dessa fyra konstitutioner skulle fungera som samlad tolkningsnyckel för alla övriga dokument. Grundprinciperna och direktiven i konstitutionerna ska alltså ses som avgörande för läran.

Näst i hierarkin kom dekretet som är nio till antalet och av vilka några helt glömts bort. Här återfinns *Inter merifica* om kommunikation, *Orientalium ecclesiarum* om de östliga katolska kyrkorna, *Unitatis redintegratio* om ekumeniken, *Christus Dominus* om biskoparna, *Perfectae caritatis* om ordenslivet, *Optatam totius* om prästutbildningen, *Presbyterorum ordinis* om prästernas liv och tjänst, *Ad gentes* om missionsverksamheten och *Apostolicam actuositatem* om lekfolket. Sist kommer tre deklARATIONER, *Gravissimum educationis* om den kristna utbildningen, *Nostra Aetate* om de icke-kristna religionerna och *Dignitatis humanae* om religionsfriheten.

Dokumentens hierarki har knappast något att göra med det inflytande och den praktiska betydelse de fått bland kyrkfolk och teologer samt inom ekumeniken och i samhället i övrigt. Konstitutionerna har behållit sin roll som konciliets fundament men skillnaden på dekret och deklARATIONER har försvunnit. Man kan konstatera att deklARATIONEN *Nostra Aetate*, Om relationen till de icke-kristna religionerna, blivit det dokument som lett till mest teologisk forskning och utveckling samt varit ett redskap för både religionsdialogen i sin egen kraft men också för all annan typ av dialog.

Dokumentet måste idag också läsas mot en hel rad encyklikor och andra påvliga dokument som skrivits alltsedan konciliet. Här finner vi de pågående uppdateringarna av kyrkans lära som av hennes förhållningssätt. Nämnas kan missionsencyklikan *Redemptoris Missio*, från 1990, den om ekumenik, *Ut Unum Sint*, från 1995 och *Fides et Ratio*, om förhållandet mellan tro och förnuft från 1998. Därtill ska läggas en rad skrivelser från de olika departementen inom kurian som mer berör specifika områden inom kyrkans lära och liv.

Dokumentet ger oss ett ansvar. De är inga sammanfattningar av tron och de är inte fastslagna utsagor, snarare är de vad kardinal Suenens sagt: "Dokumentet från Andra Vatikankonciliet är som blomsterknoppar som väntar på solen". De ska leva i oss och med oss och vi kan dra nya lärdomar från dem för en lång tid framåt.

Sr Madeleine Fredell OP
